

particulare. Prius obligat semper et pro semper ; posteriorius autem obligat semper, sed non pro semper.

Hic expendendum foret in tribus articulis, 1º quid sit bonitas et malitia actionum humanarum ; 2º an omnes ita sint bona vel malæ ut nulla sit indifferens ; 3º unde nam bonitas vel malitia earum desumenda sit. Verum ne eadem repetere cogamur, hæc iterum ad tractatum *de Actibus humanis* remittimus.

DISSERTATIO SECUNDA.

DE ACTIBUS HUMANIS IN SPECIE.

Sub triplici respectu homo moraliter agens considerari potest, scilicet, relative ad Deum, relative ad seipsum et relative ad alios homines. Unde triplicis generis distinguuntur officia ejus specialia, et in triplici capite de illis tractaturi sumus.

CAPUT PRIMUM.

DE OFFICIIS HOMINUM ERGA DEUM.

Non est dubium quin homo beneficiis a Deo cumulatus, primos aspectus suos ad ipsum convertere debeat, et statim expendere quibus officiis erga illum teneatur.

Complexio hujusmodi officiorum dicitur religio vel cultus Deo exhibendus.

Necessitatem religionis variis modis impugnant increduli. Alii enim dicunt Deum esse majorem ut officiis nostris honoretur, et negant quemlibet cultum ipsi exhibendum esse. Alii necessitatem cultus interni admittentes, cultum externum rejiciunt ; alii cultum externum, non vero publicum aut nomine societatis exhibutum admittunt : alii denique dicunt gubernia recte instituta omnes religiones æqualiter tolerare, nulli specialiter favere teneri, et unumquemque religionem patriæ sequi debere, ita ut sit mahometanus apud Mahometanos, judæus apud

Judæos, christianus apud Christianos, catholicus apud Catholicos, etc.

His notatis, præsens caput in tres dividemus articulos : primus erit de religionis necessitate ; secundus, de religionis naturalis insufficientia ; et tertius, de indifferentia circa religiones.

ARTICULUS PRIMUS.

DE NECESSITATE RELIGIONIS.

Duplex erit hujus articuli paragraphus : in 1º necessitatem religionis adstruemus et Dei et hominis natura ; in 2º dicemus de religione relative ad societatem et homines privatos.

§ I. — Necessitas religionis ex natura Dei et hominis adstructa.

Deo debitum esse cultum, tum internum, tum externum, tum publicum et solemnem, demonstrantes, eo ipso ostendemus ex natura Dei et hominis necessitatem religionis in genere. At triplicem Deo debitum esse cultum, internum, scilicet, externum et solemnem, per sequentes probationes ostensuri sumus.

PROPOSITIO PRIMA.

Deo debetur cultus internus.

Prob. Scriptura sacra, consensu hominum, et ratione :

1º *Scriptura sacra.* Matth., xxii, 37 : *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua.* Joan., iv, 24 : *Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare.* Eph., v, 19 : *Loquentes vobis metipsis in psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino.* Multa alia citari possent. Ergo 1º, etc.

2º *Consensu hominum.* Omnes moraliter homines, omnium locorum et temporum, persuasum semper habuerunt aliquem cultum Deo exhibendum esse : si autem aliquis cultus Deo exhibendus sit, maxime cultus internum : impossibile quippe est Deum omnia insipientem honorari cultu pure externo. Porro universalis et constans

hæc hominum consensio firmissimum est veritatis argumentum, et tam efficaciter divini cultus necessitatem quam Dei existentiam adstruit. Ergo 2°, etc.

3° *Ratione.* Cultus enim internus præcipue consistit in adoratione, amore, deprecatione et gratiarum actione : atqui tenemur Deum adorare, amare, deprecari, et gratias illi agere.

1° *Illum adorare tenemur.* Deum enim adorare est excellentiam ejus venerari et nostram ab ipso dependentiam humiliter agnoscere : porro supremam Dei excellentiam venerari, nostramque ab ipso dependentiam agnoscere tenemur, siquidem in ipsius conspectu semper sumus, et eum contemplando, clare videmus esse supremum Dominum, nos vero nihil esse, nihil posse, nisi ab ipso et per ipsum. Ergo 1°, etc.

2° *Illum amare debemus.* Ipse enim facultatem amandi in nobis formavit, et simul sese nobis exhibet tanquam objectum summe amabile, a quo profluit quidquid amabile est in mundo : porro rationi repugnat nos ita agnoscere Deum et eum diligere non teneri. Ergo 2°, etc.

3° *Eum deprecari tenemur.* Qui enim sunt indigentes, eum a quo juvari possunt, natura duce, deprecantur : at in multis sumus indigentes, et solus Deus ea quæ nobis desunt concedere potest. Scimus aliunde illum esse bonum, ad beneficia proclivem, nos velut opus manuum suarum diligere, sicut optimus parens prolem suam naturaliter diligit. Nonne igitur ad illum supplices recurrere debemus, ut ea quæ nobis necessaria sunt obtineamus ? Ergo 3°, etc.

4° *Gratias illi agere debemus.* Qui enim ingratum erga benefactorem suum se ostendit, rectam rationem offendit, juxta omnes : atqui Deus summe est beneficus respectu nostri. Ergo 4°; aliunde, etc. Ergo, etc.

Solvuntur objectiones.

Obj. 1° Cultu hominum Deus non indiget, nec honoribus delectatur : ergo nullum exigit cultum.

R. Nego conseq. Deus enim ab hominibus non exigit cultum, quia illo indiget vel honoribus delectatur ; sed

quia ordo naturalis illum præcipit et ordinat : Deus autem necessario vult ut ordo naturalis servetur. Ergo, etc.

Inst. 1° Cultus a creatura exhibitus Deo est indignus : ergo Deus illum exigere non potest.

R. Nego ant. Ille enim cultus Deo non est indignus, quem recta ratio approbat et præcipit : atqui talis est cultus Deo a creatura rationabili exhibendus, ut ostendimus. Ergo, etc.

Inst. 2° Nulla est proportio inter cultum a creatura valde imperfecta prestatum, et Deum summe perfectum. Ergo, etc.

R. 1° Simili argumentatione probaretur mundum Deo esse indignum, ab illo creari non potuisse, et influxu ejus non gubernari.

R. 2° Dist. ant. Nulla est proportio aequalitatis, *conc.*; relationis, *nego ant.* Etenim mens humana prædicta est facultatibus quibus Deum attingere potest, v. g., facultate cognoscendi, amandi, gratiarum actiones rependendi, etc. Ergo, etc.

Obj. 2° Si Deus aliquem cultum a nobis exigeret, maxime propter gloriam suam : porro gloria Dei a cultu nostro est independens. Ergo, etc.

R. Dist. min. Gloria Dei essentialis et interna est a cultu nostro independens, *conc.*; gloria accidentalis et externa, quæ in honoribus a rationabili creatura exhibitis consistit, *nego min.* Quæstio est igitur an Deus hujusmodi honores præscribat : porro jam ostendimus Deus necessario exigere a creaturis ratione præditis honorem sibi debitum, quia secus inordinationi consentiret. Ergo, etc.

Obj. 3° Multi semper extiterunt homines impii, Deum postponentes, nullum cultum ei exhibentes : at si Deus cultum seipso dignum ab hominibus necessario exigeret, tantam impiorum multitudinem semper existere non permisisset. Ergo, etc.

R. Nego min. Probavimus enim in Metaphysica Deum, illæsis suis attributis, mali moralis seu peccati existentiam permittere potuisse : impietatis autem existentia

non magis repugnat quam existentia aliorum peccatorum.
Ergo, etc.

Obj. 4º. Forsitan religio ab arte politica in mundum fuit inventa, tanquam frenum ad populos facilius coercendos : ergo non constat Deum eam praescribere.

R. Nego ant. Nam 1º religio ex natura Dei et hominum profluit, in dispositionibus nostris naturalibus sedem habet; ars vero politica naturam Dei et hominum non constituit, naturales dispositiones nostras creare non potuit: 2º ars politica nec semper nec ubique exstitit; religio, e contra, semper et ubique viget ac viguit, ut ex antiquis recentioribus historiis patet; 3º ars politica talem opinionem nunquam persuadere potuisset; nam vel solida adhibuisset argumenta vel non : si prius, ergo religio fundatur in natura; si posterius, repugnat opinionem sensibus imperviam et cupiditatibus adversam omnibus sic persuaderi potuisse. Ergo, etc.

Obj. 5º. Si quid a Deo postularemus, vel in ordine physico, vel in ordine morali : at utrumque est vanum aut illicitum ; ita Rousseau, *Emile*, t. II, p. 75, post nonnullos veteres impios quos memorat S. Hieronymus in Matth., cap. 6, t. IV, 1 part., col. 20, Ergo, etc.

R. Nego min. Nam multis indigemus, tum in ordine physico, tum in ordine morali : Deus autem ea nobis concedere potest : convenient ergo ut ad eum supplices recurramus.

Inst. 1º. Deum per miraculi petitionem tentare non licet : si quis aliquid postulat a Deo in ordine physico, miraculum petit a Deo, scilicet consuetis naturæ legibus derogationem, pluviam quando ex consuetis naturæ legibus debet esse siccitas, valetudinem quando exstiturus est morbus, etc. Ergo, etc.

R. 1º Nego maj. Non videtur enim cur miraculum a Deo postulare non liceat, modo id fiat cum debitis conditionibus, scilicet humiliter, fidenter, pro fine gravi, ut ex bonitate ac misericordia concedendum, et mediis a ratione præscriptis non omissis.

R. 2º Nego min. Nam aliquid exorare a Deo in ordine

physico, v. g., pluviam, serenitatem, valetudinem, non est petere miraculum proprie dictum, quale in theologia explicatur. Quædam postulatur consuetis naturæ legibus derogatio, siquidem petitur a Deo ut sua providentia non nullos disponat et adducat effectus physicos qui naturaliter non contingent; sed illa postulatio legibus ordinis moralis est conformis, quia decet omnino creaturas necessitatem patientes fiducialiter recurrere ad Deum benefactorem suum, qui omnia potest. Quod ratio suadet, constans populorum traditio et universalis consuetudo tenent ut verum, scilicet orationem esse bonam, Deo gratam et hominibus utilem.

Inst. 2º. Non licet petere a Deo ut decreta sua mutet : sed tales effectus physicos postulare a Deo, est petere ut decreta sua mutet. Ergo, etc.

R. Nego min. Deus enim videt ab æterno quid homines in tempore ab ipso petere debeant; dignas eorum preces ab indignis secernit, et statuit has exaudiendas, illas vero respuendas : cum autem divina ejus præscientia libertati nostræ non noceat, pendet ab unoquoque nostrum, ut in orationibus suis exaudiri mereatur. Non igitur Deum rogamus ut necessitates nostras ei aperiamus, sicut quidam sibi fingebant impii, de quibus S. Hieronymus in loco superius citato, nec ut mutationem in decretis ejus absolutis impetremus quasi id quod justitia vel bonitas ejus requererent ignorasset, sed ut ea obtineamus quæ dignis petitionibus nostris concedere ab æterno statuit. Unde et ipsa, de qua hic agitur, derogatio legibus naturæ a Deo, sub conditione precum nostrarum, ab æterno fuerat statuta. Ergo, etc.

Inst. 3º Vel quod petimus conveniens est, vel non : si prius, Deus illud nobis etiam non rogantibus concedet : si posterius, illud orare impium est. Ergo, etc.

R. Nego minorem quoad primam partem : quidquid enim bonum est aut conveniens Deus creaturis suis concedere non tenetur; multa igitur statuere potuit hominibus digne rogantibus concedere, non rogantibus vero, aut male rogantibus denegare. Porro fides, Scriptura

sacra, traditio et ratio, orationis necessitatem, utilitatem, praxim et efficaciam nobis testantes, sufficienter demonstrant Deum decreta sua sic ordinasse. Ergo, etc.

Inst. 4º. Pii homines Deum frequenter orantes non minus publicis et privatis calamitatibus impetuntur, quam impii nunquam orantes nec de Deo cogitantes. Ergo inutilis est oratio.

R. Negari potest ant. Quis enim perfecte novit quas calamitates, sive publicas, sive privatas, Deus averterit, aut diu protraxerit, vel mitiores efficerit; quæ precibus iustorum concesserit, vel quæ orantibus concessisset, et quæ non rogantibus denegaverit, etc. Ergo, etc.

R. Nego conseq. Nam pii homines non pro seipsis tantum orant, sed pro civitate, pro patria; neque orant ut ab omnibus malis liberentur, bene vero ne illis obruantur: ergo, licet non minus quam cæteri homines calamitatibus impetri videantur, non sequitur præces eorum esse inutiles.

Præterea mala hujus vitæ non sunt absolute mala; sæpe utilius est ea sufferre, quam ab illis liberari. Ergo, etc.

Inst. 5º Nunquam certo novimus quid nobis sit opportunum, quid inopportunum: ergo saltem nihil a Deo specialiter rogare debemus, sed generatim quæ novit magis nobis expedire.

R. Dist. ant. Nunquam certo novimus quid nobis sit opportunum in ordine physico, *conc.*; possumus tamen aliquid specialiter rogare, sed conditionate, et ex hypothesi quod Deus prævideat illud nobis profuturum esse; in ordine morali, *nego*; certissime enim novimus noxia nobis esse vitia, utiles vero et necessarias virtutes, tum naturales, tum supernaturales: absolute ergo efflagitare possumus vim et efficaciam superandi vitia, colendi virtutes, perseverandi usque in finem, etc. Ergo, etc.

Inst. 6º Si quid postularemus a Deo in ordine morali, vel potestatem benefaciendi, vel ipsum bonum opus: atqui neutrum dici potest: non prius, quia postularemus quod jam habemus; non posterius, quia peteremus ut opus nostrum Deus faceret. Ita Rousseau, loco citato.

R. Nego min. quoad utramque partem. Habemus quidem naturalem benefaciendi facultatem, sed variis temptationibus sæpe lacessitam, perversis inclinationibus vexatam, et, qua existente, in malum morale frequenter labimur. Deus paratus est nos inter operandum adjuvare; vigilamus ergo, oremus et satagamus ut bonum faciamus et malum morale fugiamus: Deum in adjutorium nostrum invocemus tum ad bene volendum, tum ad opus perficiendum. Ergo, etc.

PROPOSITIO SECUNDA.

Deo debitur cultus externus.

Prob. Ex traditione, ex natura hominis et ex necessitate cultus interni.

Ex traditione. Semper enim et ubique cultus externus fuit in usu, ut videre est in Scriptura et in antiquissimis historiae monumentis. Sic Cain et Abel de fructibus terræ et gregibus suis Deo offerebant; sic Noe, vix egressus arca, ædificavit altare Domino; sic apud omnes gentes mos semper exstitit Divinitatem ritibus externis adorandi, supplicandi, etc. Porro mos adeo antiquus et universalis certe haberi debet, ut in natura et in primæva voluntate Dei fundatus. Ergo 1º, etc.

2º Ex natura hominis. Homo enim ex duabus substantiis coalescit; utramque cum respectivis facultatibus et potentiis ejus accepit a Deo: utramque ergo modo convenienti Deo submittere debet. Verum corpus Deo submittere non potest, nisi per quædam externa religionis signa. Ergo 2º, etc.

3º Ex necessitate cultus interni; nam, ex probatis, cultus internus est necessarius: at cultus internus existere non potest sine cultu externo. Sic enim constituti sumus ut vividos mentis nostræ affectus quasi necessario per motus corporis externe prodamus. Ergo 3º; aliunde, etc. Ergo, etc.

Solvuntur objectiones.

Obj. Deus est spiritus, et cor præcipue intuetur: ergo sufficit illum cultu interno honorare.

R. Nego conseq. Ex eo quod enim Deus sit spiritus et cor præcipue intueatur, recte infertur cultum mere externum Deo indignum esse, atque illi placere non posse, nisi ex cultu interno procedat vel cum illo jungatur. At male concluderetur cultum externum non esse requisitum; ipsius enim necessitas ex cultu interno et ex naturali hominis constitutione sequitur, ut ostendimus. Ergo.

Inst. 1º Meriti et peccati pariter incapax est corpus: ergo cultum externum Deus non exigit.

R. Dist. ant. Meriti et peccati incapax est corpus tanquam causa efficiens, *concedo*; ut instrumentum, *nego*. Homo quippe est persona ex corpore et anima coalescens. Porro recta ratio præscribit obsequium totius personæ sic compositæ erga Deum: est igitur persona sic composita quæ meretur vel demeretur. Ergo, etc.

Inst. 2º Ex ritibus externis innumeræ ortæ sunt absurditates ridiculæque superstitiones: ergo non solum inutilis, sed noxious est cultus externus.

R. 1º Retorqueo argumentum. Ex idea Dei ortus est polytheismus, et innumeræ secutæ sunt absurditates. Ergo idea Dei est noxia.

R. 2º Nego ant. Dari enim potest cultus externus nulla superstitione mixtus: ergo non ex cultu externo, sed ex rituum sacrorum abusu, ex ignorantia præjudiciis, cupiditatibus aliisve causis religioni extrinsecis nascuntur superstitiones.

Præterea ipsæ superstitiones necessitatem cultus externi demonstrant. Non ita enim grassari et firmari potuissent per mundum universum, nisi omnes persuasum habuissent cultum externum Deo exhibendum esse, quemadmodum polytheismus universalis non evasisset si supremi Entis idea in omnium mentibus non exstisset. Ergo, sicut, rejecto polytheismo, Deum esse firmiter credimus, ita, cunctis superstitionibus profligatis, cultum purum Deo debemus rependere. Vanas igitur traditiones ratione destitutas caute fugiamus; sed multo magis timenda est incredulitas, quæ totius ordinis principia solvit, et habenas cupiditatibus relaxat.

PROPOSITIO TERTIA.

Deo debetur cultus solemnis, id est nomine religiosæ societatis exhibitus.

Prob. Ex consensu populorum, ex necessitate cultus externi, et ex natura societatis.

1º Ex consensu populorum. Ubique enim et apud omnes gentes, semper extiterunt templa, festa, solemnitates, sacerdotes, altaria, sacra, ritus publici, ut innumera testantur historiarum monumenta: hæc procul dubio ostendunt universis gentibus persuasum semper fuisse cultum publicum et solemnem Deo exhibendum esse: porro talis persuasio adeo constans et universalis, a præjudiciis vel ab aliis errorum fontibus oriri non potuit, sed a revelatione, traditione et ipsa hominis ac societatis natura.

Ad confirmationem hujus veritatis, ipsi religionis christianæ hostes infensissimi, in fine sæculi proxime elapsi, postquam omnes ritus sacros sustulerunt et cuncta pietatis signa tanquam superstitiones hominibus sensatis indignas prohibuerunt, novas instituerunt solemnitates sub nomine cultus Rationis vel *Theophilanthropiæ*; sua habebant templa, suos sacerdotes, suos ritus, etc. Ergo, 1º, etc.

2º Ex necessitate cultus externi. Ad conservandum enim cultum externum, cujus necessitas fuit demonstrata, requiritur cultus publicus. Nam 1º alioquin tot essent religiones quot sunt capita, et innumeræ nascerentur superstitiones. 2º Nisi homines circa Deum et cultum ejus sedulo erudirentur, cuncti sensus religionis in omnium mentibus mox deficerent: attamen communiter satis erudiri nequeunt, nisi publici fiant sermones in publicis cœtibus. Lugenda experientia probat pietatem multitudinis ritibus externis eam foventibus destitutam brevi evanescere; ubi enim ritus sacri et publicæ solemnitates diu cessaverunt, vix quædam adhuc supersunt religionis vestigia. Ergo 2º, etc.

3º Ex natura societatis. Societas enim, ut talis, communes habet necessitates, communia suscipit beneficia: pro his ergo necesse est ut communes fiant orationes, communes rependantur gratiarum actiones. Porro hæc constituant cultum publicum et solemnum, quem politicæ societates reddere deberent, ut apud nos olim siebat et in multis regnis adhuc fieri solet.

Fieri tamen potest ut societas politica talem per se reddere non teneatur cultum, si nempe constituatur in necessitate, habita ratione circumstantiarum, diversos *legaliter* protegendi cultus externos. Tunc gubernium, ut tale, nullum profitetur cultum. Verum, si societatem in solidis basibus stabilire intendat, sollicite curabit ut populus æternis sanæ doctrinæ principiis imbuatur, tum quoad religionem cum suis ritibus, tum quoad mores. Ergo 1º, etc.; aliunde, etc. Ergo, etc.

Solvuntur objectiones.

Obj. 1º. Societates non exspectant, ut tales, futuram vitam in qua debeant judicari et mercedem aut poenas recipere: ergo Deo non debetur cultus publicus.

R. Nego conseq. Necessitas enim religionis relative ad societatem in propensione et constitutione hominum ad societatem destinatarum fundatur; societas bonum omnium membrorum fovere, eisque media ad finem suum pervenienti suppeditare debet; imo, et ipsa, ut persona moralis, a Deo accipit *in tempore* beneficia, pro quibus illum deprecari eique gratias agere tenetur. Ergo, licet societates in futura vita subsistere non debeant, male concluderetur eas veram religionem honorare et excolere non teneri. Aliunde maxime interest societatis ut saniora morum principia firma sanctione muniantur: at, seclusa religione, morum principia nullam habent sanctionem, ut mox dicemus. Ergo, etc.

Obj. 2º. Amor patriæ et boni publici, desiderium gloriæ, metus infamiae, testimonium conscientiæ et denique leges humanæ sufficienter nos impellunt ad malum fugiendum et honestum prosequendum. Ergo falsum est

religionem quæ triplicem cultum supradictum importat, bono societatis conferre, ipsique necessariam esse.

R. Nego ant. Nam 1º, sublata religione, præcipuum humanarum actionum motivum esset propria utilitas, et quidem merito: at propria utilitas bono publico saepè est opposita. 2º Desiderium gloriæ non impellit ad virtutes occultas bono societatis tamen utilissimas; metus infamiae non retrahit a criminibus occultis et quæ in notitiam hominum non ventura aestimantur; attamen hujusmodi crimina bono societatis valde sunt adversa. Præterea, infirma plebs immortalitatem nominis parum curat, nec infamiam multum reformidat, quando de explendis cupiditatibus agitur. 3º Conscientia, quam plures hodierni philosophi morales tradunt ut naturaliter honestam et tutam boni ac mali regulam, secluso Dei timore, vana est, omni sanctione destituta, contradictoria et absurdâ docens, ut nimis constat exemplo eorum qui quovis tempore religionem contempserunt, et multis vitiis communiter fuerunt inquinati. 4º Leges humanæ, actiones occultas, sive bonas, sive malas, attingere nequeunt, nec consequenter eas dirigere possunt. Insuper sanctione indigent ut sint efficaces: at præcipua earum sanctio ex religione, id est, ex fide in Deum omnia prospicientem, virtutes præmiis et vitia suppliciis æternis prosequentem, oritur, quod sic exprimit Rousseau, *Emile*. t. II, p. 417: *Philosophe, tes lois morales sont fort belles; mais montre-m'en, de grâce, la sanction: cesse un peu de battre la campagne, dis-moi nettement ce que tu mets à la place du Poul Serrho*¹.

Obj. 2º. Multi olim fuerunt et etiam nunc multi sunt homines sua probitate suaque legibus submissione commendabiles, et tamen nullum Deo exhibentes cultum. Ergo, etc.

R. 1º. Negari potest antecedens. Non constat enim hu-

¹ *Poul Serrho* est, apud Persas, pons super abyssum elevatus et valde exiguis, per quem omnes mortui transire debent. Boni felicitate transeunt, et ad beatitudinem pervenient: reprobi vero titubant, cadunt, et in inferno concluduntur,

jusmodi homines nullam conservare religionem, ne quidem Dei timorem et futuræ vitæ, beatæ aut miseræ, fidem. Certum est, e contra, plerosque juxta religionis principia fuisse institutos, et saltem aliqua primæ educationis vestigia retinere. Unde fit ut quandoque in vita, et maxime in periculo mortis, actus religionis exerceant, ut notam impietatis vel atheismi pro injuria habeant, ut suos liberos, servos, ancillas religionem doceri velint, etc.

Aliunde constat viros omni religionis sensu destitutos communiter fuisse perversos, et non nisi horrorem coætaneorum ac posterorum sibi conciliasse.

R. 2º. Nego conseq. De sola enim doctrina hic agitur, non vero de agendi ratione eorum qui doctrinam defendere nituntur: porro certum est doctrinam impiorum omnem religionem abjurantium nullum relinquere frenum vitiis, nullum subministrare incitamentum virtutibus. Si ergo inter eos qui talem profitentur doctrinam plures inveniantur sua probitate, honestate et legibus submissione commendabiles, id tribuendum est eorum indoli, educationi, tentationum defectui, quibusdam religionis vestigiis, aliisve causis extrinsecis.

Præterea qui pronuntiaret leges poenales esse inutiles, quia multi viri probi solo justitiae et honestatis amore bonum faciunt, male ratiocinaretur: ergo a pari concludi non potest religionem bono societatis inutilem ex eo quod plures visi sint philosophi probi et tamen irreligiosi. Unde Rousseau, *Emile*, t. II, p. 112:

Par les principes, la philosophie ne peut faire aucun bien que la religion ne le fasse encore mieux, et la religion en fait beaucoup que la philosophie ne saurait faire...

Nul homme ne sait en tout point sa religion, quand il en a une; cela est vrai: la plupart n'en ont guère, et ne suivent point du tout celle qu'ils ont; cela est vrai encore: mais enfin quelques-uns en ont une, la suivent du moins en partie, et il est indubitable que des motifs de religion les empêchent souvent de mal faire, et obtiennent d'eux des vertus, des actions louables qui n'auraient point eu lieu sans ces motifs.

§ II. — An religio sit necessaria relative ad societatem et homines privatos.

Modo vidimus quo fundamento nitatur triplicis cultus, interni, externi et publici, necessitas. Nunc nobis dicendum est quantum religio, triplicem hunc cultum complectens, bono societatis et privatorum conferat; unde mira exsurget eorum quæ statuimus confirmatio, et intelligitur celebre effatum, quod si Deus religionem non instituisset, illa excogitanda fuisset.

PROPOSITIO PRIMA.

Religio est fundamentum societatis, ita ut societas nec prosperare, nec etiam existere possit sine religione.

Prob. Illud admittendum est quod constat monumentis historicis et ratione: atqui, etc.

1º *Monumentis historicis.* Deus enim societatem creans, præcipuum ejus vinculum constituit in religione, sive per seipsum, tempore creationis, sive per patriarchas et prophetas, sive notanter per Moysen, qui apud omnes habetur saltem ut perfectus legislator, sive per Christum et Apostolos. Omnes legislatores ac præcipue ii qui primarii fuerunt societatum fundatores, ut Osiris apud Ægyptios, Zoroastres apud Persas, Orpheus, Minos et Cecrops apud Græcos, Numa apud Romanos, etc., sic et sapientes omnium temporum ac regionum necessitatem religionis pro societatis prosperitate agnoverunt. Ergo 1º, etc.

2º *Ratione.* Religio, ut diximus, complectitur fidem in Deum creatorem ac providum, omniaque officia ex divina et nostra natura profluentia. Præstat igitur motiva quibus unumquodque societatis membrum impellitur ad observandam legem naturalem, quæ est ipsamet voluntas Dei bonum societatis ordinem respicientis. Rejecta religione, jam nulla est obligationis nec cujusque officii ratio; evertuntur mores, leges, auctoritas principis, jus gentium.

1º *Mores.* In ea quippe hypothesi sola utilitas privata

esset principium morum et sanctio officiorum nostrorum : sed hujusmodi principium omnem justitiae et honestatis notionem subvertit.

2º Leges. Sepositis enim motivis a religione præstitis, leges humanæ nullam vim habent, saltem in eos qui pœnas civiles devitare, fugere aut repellere possunt, ut patet.

3º Auctoritas principis. Posito enim quod Deus curam hujus vitæ non habeat, auctoritas principis est solummodo vis physica , quam populus, timore Dei non retentus destruet si viribus prævaleat, vel quam princeps tyrannice exercebit, si rebellionem non timeat.

4º Jus gentium. Nisi enim agnoscatur supremus Legislator, qui communia gentium erga se invicem officia auctoritate sua sanciat, vis fortior erit ultima boni et mali, justi et injusti regula, sicque per fas et nefas gentem debiliorem opprimere, imo et exterminare licebit. Ergo, etc. Unde sic nervose, ut solet, Rousseau, *Emile*, t. II, p. 114, in-4º, an. 1793 :

Fuyez ceux qui, sous prétexte d'expliquer la nature, sèment dans le cœur des hommes de désolantes doctrines, et dont le scepticisme apparent est cent fois plus affirmatif et plus dogmatique que le ton décidé de leurs adversaires. Sous le hautain prétexte qu'eux seuls sont éclairés, vrais et de bonne foi, ils nous soumettent impérieusement à leurs décisions tranchantes, et prétendent nous donner pour les vrais principes des choses, les inintelligibles systèmes qu'ils ont bâti dans leur imagination. Du reste, renversant, détruisant, foulant aux pieds tout ce que les hommes respectent, ils ôtent aux affligés la dernière consolation de leur misère, aux puissants et aux riches le seul frein de leurs passions; ils arrachent du fond des cœurs le remords des crimes, l'espoir de la vertu, et se vantent encore d'être les bienfaiteurs du genre humain. Jamais, disent-ils, la vérité n'est nuisible aux hommes. Je le crois comme eux, et c'est, à mon avis, une grande preuve que ce qu'ils enseignent n'est pas la vérité.

Experientia omnium temporum, præsertim recentiorum, nimis probat eo magis facinora adversus societatem

multiplicari, quo magis sensus religionis decrescit. Quid ergo fieret si nullum religionis vestigium remaneret? Mox certe tota societas in luctuosam abiret ruinam. Ergo, etc.

Hinc 1º Principes et magistratus, utpote boni publici provisores, tenentur incrementum religionis promovere, ipsiusque agressores, quantum moraliter possunt, reprimere, nempe pseudophilosophos, qui religionem a cordibus hominum per scripta, sermones et exempla, avellere tentantes, societatem in ipsius fundamentis concutiunt.

Hinc 2º Patet infensissimos societatis inimicos esse pseudophilosophos, qui religionem suggillantes, prædicens illam non nisi populo necessariam esse. Nam 1º tunc religio natura Dei et hominum non fundaretur, ac proinde falsa esset ; 2º nemo accenseri vellet populo ; 3º nullus cupiditates suas freno religionis cohiberet, cum nihil inde sperare posset, præter famam stultitiae ; 4º si magnates religionem contemnant, impossibile est populum eam diu et sincere professurum esse. Ergo, etc. Vide D. Frayssinous, *Conf.*, t. II, q. 51 et seq.

PROPOSITIO SECUNDA.

Religio necessario est homini privato ; respectu ejus, est fons multorum bonorum ; irreligio vero radix multorum malorum.

Prob. 1º. Amor et timor Dei, accurata mandatorum ejus observatio, divini cultus exercitium ac proinde religionis praxis, fere ubique commendantur, aut prescribuntur in Scriptura et in tota traditione. Ergo, etc.

Insuper, quæ supra diximus de necessitate cultus interni et externi, directe demonstrant necessitatem religionis quæ ex utroque coalescit. Unde longius in hoc non immorandum ducimus.

Prob. 2º. Religio est fons multorum bonorum pro homine privato, irreligio vero radix multorum malorum.

1º *Religio est fons multorum bonorum.* Etenim 1º maximam dat securitatem in hac vita, cum supremum Dominum omnia prospicientem, omnibus providum, criminis